

Aleksandra Sander
ORCID: 0000-0001-7035-5729
Uniwersytet Szczeciński

Religijność młodych Niemców i nauczanie religii w niemieckich szkołach państwowych

The Religiosity of Young Germans and the
Teaching of Religion in German State Schools

ABSTRACT

The article presents empirical data illustrating the value system of young Germans and the position played by religiosity within it. It refers to *Shell Jugendstudie* youth research, which was carried out in 2015 and 2019 (the penultimate and ultimate youth studies published). The basic legal acts relating to religious education in state schools are also described. Examples of solutions regarding teaching religion and ethics that are practiced in different federal states of Germany are also shown.

ABSTRAKT

W artykule zaprezentowano dane empiryczne obrazujące system wartości młodych Niemców oraz pozycję, jaką zajmuje w nim religijność. Powołano się w nim na badania nad młodzieżą (*Shell Jugendstudie*), które zrealizowano w latach 2015 i 2019 (przedostatnie i ostatnie opublikowane studia nad młodzieżą). Dokonano również deskrypcji podstawowych aktów prawnych, których zapisy

KEYWORDS

religion, religiousness,
religious lessons,
Germany, youth studies

SŁOWA KLUCZOWE

religia, religijność,
nauka religii,
Niemcy, badania
nad młodzieżą

SPI Vol. 26, 2023/4
e-ISSN 2450-5366

DOI: 10.12775/SPI.2023.4.005
Nadesłano: 27.06.2023
Zaakceptowano: 29.09.2023

dotyczą nauczania religii w szkołach państwowych. Pokazane zostały również przykładowe rozwiązania dotyczące nauczania religii i etyki praktykowane w poszczególnych krajach związkowych Niemieckiej Republiki Federalnej.

Wprowadzenie

Niemieckie prawodawstwo sankcjonuje wolność wyznania i przekonań religijnych. Artykuł 4 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec (por. https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_4.html [dostęp: 7.05.2023]) zapewnia wolność wyznania, sumienia, przekonań religijnych i światopoglądowych. Ustawa gwarantuje również możliwość niezakłóconego praktykowania religii. Na przestrzeni lat 2018–2022 liczba niemieckich obywateli, w życiu których religia odgrywała ważną rolę, nie ulegała istotnym wahaniom (por. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/264229/umfrage/lebenseinstellung-bedeutung-von-religion-und-fester-glaubensueberzeugung/> [dostęp: 7.05.2023]). W 2018 roku 16,51 milionów obywateli RFN twierdziło, że w ich życiu religia jest ważna; w roku 2019 – 17,2 mln, w roku 2020 – 17,77 mln, w roku 2021 – 17,49 mln. W 2022 roku 17,1 milionów Niemców powyżej 14. roku życia twierdziło, że w ich życiu religia jest bardzo ważna i równie istotne jest posiadanie przez nich niezmiennych, stałych, przekonań religijnych. Według danych Eurostatu, które obrazują zaangażowanie w działalność Kościoła lub innej religijnej wspólnoty, 16,8% Niemców w wieku 16 lat i więcej włącza się w tę aktywność (ogólnie, w 27 krajach Unii Europejskiej zaangażowanie kształtuje się na poziomie 21,4%) (por. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/hlth_ds040/default/table?lang=de [dostęp: 7.05.2023]).

Według danych pozyskanych w reprezentatywnych badaniach opinii obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej – *Eurobarometer Spezial 484* (12/2018) (por. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/zahlen-und-fakten/soziale-situation-in-deutschland/145148/religion/> [dostęp: 8.05.2023]) 28,6% niemieckich respondentów uważało się za katolików, 25,8% za protestantów, 26,9% uczestników badania twierdziło, że są osobami niewierzącymi (ateistami, agnostykami), 7,6% podało, że należy do innej chrześcijańskiej wspólnoty religijnej, a 3,5% że są muzułmanami. Wyznanie prawosławne

deklarowało 2,2% uczestników badania. Jako buddyści określiło się 0,7% respondentów. Za wyznawców judaizmu uważało się 0,1% uczestników badania. Również 0,1% respondentów twierdziło, że należy do wyznawców hinduizmu. Należy nadmienić, że deklaracje uczestników badania dotyczące konfesji różnią się ze względu na kraje związkowe (landy utworzone z obszarów byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej i byłej Republiki Federalnej Niemiec). 68,3% uczestników badania z byłej NRD deklarowało, że są osobami niewierzącymi (przy czym za katolików uważało się 6,0% respondentów, a za protestantów – 9,7%). W przeciwieństwie do prawie 70% deklaracji wschodnich Niemców, tylko 16,6% respondentów z landów byłej RFN deklarowało, że są osobami niewierzącymi (przy czym za katolików uważało się 34,3% respondentów, a za protestantów – 29,8%).

Celem artykułu jest dokonanie deskrypcji wyników wybranych badań dotyczących systemu wartości młodych Niemców oraz stanu nauczania religii w niemieckich szkołach publicznych. Ze względu na charakter niniejszego opracowania wykorzystano w nim arbitralnie wybrane wyniki badań empirycznych renomowanych instytutów badawczych, jak i dane pochodzące z oficjalnych źródeł. Niniejsze opracowanie nie rości sobie zatem uznania go za jedyne czy wyczerpujące.

Świat wartości i religijność młodych Niemców

Nie ulega wątpliwości, że wartości nadają sens ludzkiemu życiu. Ważne jest przy tym, aby człowiek nie tylko przyjmował świat wartości, ale również analizował go i kreował (Ostrowska 2006: 413). Religie i zawarte w nich koncepcje człowieka mogą stanowić swoisty drogowskaz w czasach moralnej ambiwalencji i wolności wyboru oraz w świecie zdominowanym przez generowanie wzrostu gospodarczego i maksymalizację zysku.

W niniejszym opracowaniu wykorzystane zostaną dane empiryczne pozyskane w reprezentatywnych badaniach nad młodzieżą *Shell Jugendstudie* (por. <https://www.shell.de/ueber-uns/initiativen/shell-jugendstudie/ueber-die-shell-jugendstudie.html> [dostęp: 10.05.2023]), opublikowanych w latach 2015 i 2019. Te studia, popularnie zwane „biblią badań nad młodzieżą”, realizowane są cyklicznie

od 1953 roku. Ich celem jest dokumentowanie sytuacji niemieckiej młodzieży, jej nastrojów, oczekiwań i sposobu postrzegania świata.

Siedemnasta edycja studiów nad młodzieżą nosi tytuł: *Młodzież 2015. Pragmatyczna generacja na starcie (Jugend 2015. Eine pragmatische Generation im Aufbruch)*. Badania przeprowadzono na reprezentatywnej próbie młodych Niemców w wieku od 12 do 25 lat. Próba badawcza liczyła 2558 osób. Badania ankietowe prowadzono z wykorzystaniem wystandaryzowanego kwestionariusza ankiety w czasie od stycznia do połowy marca 2015 roku. Osiemnasta, ostatnia opublikowana jak dotąd edycja studiów nad młodzieżą, nosi tytuł: *Młodzież 2019. Generacja zabiera głos (Jugend 2019. Eine Generation meldet sich zu Wort)*. Badania przeprowadzono na reprezentatywnej próbie 2572 młodych Niemców w wieku 12–25 lat. Badania zrealizowano z wykorzystaniem wystandaryzowanego kwestionariusza ankiety w czasie od początku stycznia do połowy marca 2019 roku.

Wyniki badań osiemnastej edycji studiów nad młodzieżą pokazały, że młodzi Niemcy mają solidny system wartości (Albert, Hurrelmann, Quenzel 2015: 5). Większość młodych Niemców żyje w swoich rodzinach pochodzenia, w których uczą się budowania relacji i rozwijają swoją osobowość. Doceniają te wartości, które są tradycyjnie związane z życiem społecznym i samodzielnością (np. pracowitość czy umiłowanie porządku istotne było dla 82% respondentów). Ogólne zasady życia społecznego były dla badanych ważniejsze niż bycie kreatywnym (79%) i korzystanie z uroków życia (80%). Posiadanie dobrych przyjaciół było bardzo ważne dla 97% respondentów. Posiadanie partnera, któremu można zaufać, było istotne dla 93% uczestników badania. Młodzi Niemcy docenili również życie rodzinne. Było ono istotne dla 90% respondentów. Dla 88% młodych respondentów ważne było prowadzenie odpowiedzialnego życia. Respektowanie prawa i porządek, tak samo jak bycie niezależnym od innych, było istotne dla 84% uczestników badania. Prowadzenie zdrowego trybu życia ważne było dla 80% młodych Niemców. Wiara w Boga ważna była dla 33% respondentów (por. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/507536/umfrage/wertorientierungen-von-jugendlichen-in-deutschland/> [dostęp: 12.05.2023]). Religijność nie była wysoko sytuowana w systemach wartości badanych w 2015 roku młodych Niemców. Nie zaprzeczali oni potrzebie istnienia Kościoła i doceniali pełnione przez niego społeczne funkcje.

Jednak Kościół nie dostarczał im odpowiedzi na istotne w ich życiu pytania (*Zusammenfassung. 17. Shell Jugendstudie. Jugend 2015 2015: 30*). Ogólnie, większość młodych Niemców deklarowała przynależność do jakiejś wspólnoty religijnej lub Kościoła (*Zusammenfassung. 17. Shell Jugendstudie. Jugend 2015 2015: 30*). Jednak tylko dla 38% młodych respondentów przynajęcych się do chrześcijaństwa wiara w Boga była ważna. W przypadku młodzieży mużułmańskiej wiara w Boga była ważna dla 81% respondentów.

W 2015 roku młodzi Niemcy, którzy deklarowali, że są niereligijni, stanowili mniejszość, czyli 23% populacji uczestników badania (*Zusammenfassung. 17. Shell Jugendstudie. Jugend 2015 2015: 30*). Mimo to, duża część tych młodych ludzi popierała instytucję Kościoła. 42% uważało, że to dobrze, iż Kościół istnieje. Natomiast w mniemaniu 39% respondentów ta instytucja nie powinna istnieć (19% – brak odpowiedzi).

Wyniki badań siedemnastej edycji studiów nad młodzieżą ujawniły różnice między religijnością młodych Niemców z Niemiec Wschodnich i z Niemiec Zachodnich (*Zusammenfassung. 17. Shell Jugendstudie. Jugend 2015 2015: 30*). Wiara w Boga nie była istotna dla 68% uczestników badania zamieszkujących tzw. „nowe” kraje związkowe. Dla 45% respondentów z Niemiec Zachodnich wiara w Boga była ważna.

Ostatnia, osiemnasta edycja opublikowanych studiów nad młodzieżą, nosi tytuł: *Młodzież 2019. Generacja zabiera głos (Jugend 2019. Eine Generation meldet sich zu Wort)*. Dla respondentów istotne były te wartości, które związane są z relacjami z innymi (por. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/507464/umfrage/wertorientierungen-von-jugendlichen/> [dostęp: 25.05.2023]). Tak jak w roku 2015, również w 2019 roku 97% uczestników badania deklarowało, że ważne było dla nich posiadanie dobrych przyjaciół. Posiadanie partnera, któremu można zaufać, było istotne dla 94% uczestników badania (wzrost o 1 punkt procentowy w stosunku do 2015 roku). Prowadzenie dobrego życia rodzinnego było ważne dla 90% respondentów (tak jak w 2015 roku). Tak jak w roku 2015, również w 2019 roku dla 84% uczestników badania ważne było bycie niezależnym od innych. Porządek i respektowanie prawa istotne było, podobnie jak w 2015 roku, dla 84% respondentów. Dla 80% ważne było, aby być pracowitym i ambitnym (w porównaniu z rokiem

2015 – spadek o 2 punkty procentowe). Tak jak w roku 2015, również w 2019 roku zdrowie było istotne dla 80% respondentów. Dla 71% młodych Niemców było ważne świadome i odpowiedzialne podejście do środowiska naturalnego (wzrost o 5 punktów procentowych w stosunku do 2015 roku). Posiadanie wysokiego standardu życia było istotne dla 63% respondentów (w 2015 roku – ważne dla 69%). Dla 48% istotne było, aby zaspokajanie własnych potrzeb przedkładać nad zaspokajanie potrzeb innych (w 2015 roku – ważne dla 57%, czyli spadek o 9 punktów procentowych). Wiara w Boga była ważna dla 39% respondentów (wzrost o 3 punkty procentowe w stosunku do 2015 roku) (por. <https://www.shell.de/ueber-uns/initiativen/shell-jugendstudie/alle-schaubilder-und-grafiken.html> [dostęp: 26.05.2023]). Wiara w Boga nie była istotna dla 41% uczestników badania (por. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1073241/umfrage/wichtigkeit-des-glaubens-an-gott-bei-jugendlichen/> [dostęp: 26.05.2023]). W przypadku młodych muzułmanów wiara w Boga była ważna dla 73% uczestników badania, zaś w przypadku młodzieży ewangelickiej – dla 24% (Albert i in. 2019: 26).

Podobnie jak w roku 2015, również w 2019 roku Kościół był postrzegany pozytywnie. Niezależnie od wyznania, 69% respondentów oceniało pozytywnie istnienie Kościoła (tak twierdziło 75% młodzieży katolickiej, 79% młodzieży ewangelickiej i 45% młodzieży niewierzącej) (Albert i in. 2019: 26).

Reasumując, na podstawie zaprezentowanych wyników studiów na młodzieżą *Shell Jugendstudie* z lat 2015 i 2019 można stwierdzić, że młodzi Niemcy mają na ogół stabilny system wartości. Jeżeli pojawiają się różnice w procentowych wielkościach deklarowanych odpowiedzi, to są one raczej nieznaczne. Dla respondentów ważne były bowiem relacje z innymi (przyjaciółmi, partnerem czy członkami rodziny), jak i wartości związane z własną samodzielnością i życiem społecznym. Pomimo że badania ankietowe prowadzono przed wybuchem pandemii koronawirusa SARS-CoV-2, to zwraca uwagę wysoki odsetek respondentów deklarujących zdrowie jako istotną wartość. Jak pokazują badania *Shell Jugendstudie*, wiara w Boga nie zajmowała wysokiej pozycji w systemie wartości młodych Niemców. Badacze zauważają bowiem, że w okresie 17 lat znacznie zmniejszył się odsetek osób, dla których wiara w Boga była istotna. I tak, w 2002 roku (czternasta edycja studiów nad młodzieżą)

51% uczestników badania twierdziło, że wiara jest dla nich ważna, a w roku 2019 (osiemnasta edycja studiów) takie stwierdzenie wyraziło 39% respondentów (w przypadku młodzieży katolickiej – spadek o 12 punktów procentowych) (por. <https://www.shell.de/ueber-uns/initiativen/shell-jugendstudie/alle-schaubilder-und-grafiken.html> [dostęp 31.05.2023]). Również deklaracje młodzieży ewangelickiej wskazują na spadek znaczenia wiary w Boga: z 38% w roku 2002 do 24% w roku 2019 (spadek o 14 punktów procentowych) (por. <https://www.katholisch.de/artikel/23265-christliche-jugendliche-in-deutschland-glauben-immer-weniger-an-gott> [dostęp: 31.05.2023]).

Podstawy prawne nauczania religii w niemieckich szkołach państwowych – wprowadzenie

W Republice Federalnej Niemiec za organizację pracy szkół ponoszą odpowiedzialność poszczególne kraje związkowe. Ministerstwa edukacji (*Kultusministerien*) szesnastu landów decydują o sprawach związanych z kształceniem i wychowaniem, co może skutkować różnicami w planach nauczania i w ofercie nauczanych przedmiotów. Kraje związkowe mogą również odmiennie zorganizować drożność pomiędzy poszczególnymi elementami systemu edukacji. Ministerstwa edukacji poszczególnych krajów związkowych odpowiedzialne są także za kształcenie dorosłych, kulturę i sztukę oraz relacje między państwem a wspólnotami wyznaniowymi. Na szczeblu ponadregionalnym za koordynację zagadnień związanych z polityką oświatową i kulturalną odpowiedzialna jest Stała Konferencja Ministrów Edukacji Krajów Związkowych Republiki Federalnej Niemiec (*Kultusministerkonferenz*, w skrócie: *KMK*). A zatem kraje związkowe są odpowiedzialne za nauczanie religii w szkołach państwowych i z tego powodu jego forma może być różna w poszczególnych landach. W niniejszym artykule poruszane będą zagadnienia dotyczące szkolnictwa państwowego.

Podstawy prawne nauczania religii zawarte są w Ustawie Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec. We wspomnianym wyżej artykule 4 tej ustawy gwarantowana jest wolność wyznania, sumienia, przekonań religijnych i światopoglądowych oraz możliwość niezakończonego praktykowania religii. W artykule 7 Ustawy Zasadniczej

Republiki Federalnej Niemiec zapisane jest, że nauka religii w szkołach państwowych jest przedmiotem obowiązkowym (z wyjątkiem szkół niewyznaniowych), a jej nauczanie ma być prowadzone zgodnie z zasadami obowiązującymi w danych wspólnotach wyznaniowych (por. https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_7.html [dostęp: 1.06.2023]). W związku z tym, że Ustawa Zasadnicza określa naukę religii jako przedmiot obowiązkowy, oznacza to, że uczniowie muszą brać w niej udział i otrzymują z tego przedmiotu oceny. Te oceny są również brane pod uwagę przy promocji do klasy programowo wyższej. W artykule 7 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec (por. https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_140.html [dostęp: 1.06.2023]) zapisane jest, że państwo powinno przyjmować neutralną postawę wobec wspólnot wyznaniowych i z tego powodu nie powinno identyfikować się z żadną z nich (zapis mówiący o tym, że nie ma państwowego Kościoła). Jednak praktykowanie religii nie jest jedynie sprawą osobistą osoby wierzącej, lecz jest wspierane przez państwo niemieckie (artykuł 4 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec pkt 2: Państwo jest gwarantem niezakłóconego praktykowania religii). Z tego powodu praktykowanie religii staje się sprawą publiczną i wymaga współpracy instytucji państwowych ze wspólnotami wyznaniowymi.

Zgodnie z zasadą neutralności wobec wspólnot wyznaniowych, państwo niemieckie nie może samo organizować nauczania religii i z tego powodu zadania te realizują same wspólnoty wyznaniowe. W niektórych krajach związkowych zostały zawarte porozumienia pomiędzy Kościołem katolickim i ewangelickim oraz ministerstwami edukacji dotyczące kooperacyjnych form katolickiej i ewangelickiej nauki religii (*Zur Situation des Katholischen Religionsunterrichts...* 2002: 9). Przykładowo w szkołach nie są prowadzone lekcje religii o chrześcijaństwie jako takim, lecz z perspektywy katolickiej bądź ewangelickiej. To wspólnoty wyznaniowe decydują o wyborze treści nauczania i nauczyciela. Państwo wraz ze wspólnotami wyznaniowymi realizuje funkcje kontrolne oraz sprawdza, czy treści nauczania zgodne są z literą ustawy zasadniczej. Zgodnie z klauzulą równości gwarantowaną przez Ustawę Zasadniczą Republiki Federalnej Niemiec (art. 3 pkt 3) (por. https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_3.html [dostęp: 2.06.2023]), nikt nie może być dyskryminowany ze względu na swoje poglądy polityczne czy religijne. Z tego powodu

lekcje religii nie mogą być ograniczone tylko do chrześcijańskich treści. Przykładowo w kraju związkowym Nadrenia Północna-Westfalia tamtejsze Ministerstwo Oświaty i Edukacji określiło wielkość wspólnoty wyznaniowej, której osiągnięcie umożliwia organizowanie lekcji religii w szkołach państwowych (wymóg minimalnej liczby uczestników w lekcji religii). Jeżeli do danej szkoły będzie uczęszczało dwanaścioro uczniów danego wyznania, wówczas zostanie dla nich zorganizowana nauka religii zgodna z ich wyznaniem (por. <https://bass.schul-welt.de/5125.htm> [dostęp: 2.06.2023]).

W Republice Federalnej Niemiec rodzice (opiekunowie prawni) mogą zdecydować o uczestnictwie swojego dziecka w lekcjach religii. Traktuje o tym artykuł 7 pkt 2 ustawy zasadniczej, w którym zapisano, że to rodzice mają prawo do decydowania o uczestnictwie swych dzieci w lekcji religii (por. https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_7.html [dostęp: 5.06.2023]). Według nadal obowiązującej ustawy Rzeszy Niemieckiej o wychowaniu religijnym dzieci z dnia 15.07.1921 roku (*Reichsgesetz über religiöse Kindererziehung*) do 12. roku życia dziecka o jego uczestnictwie w lekcjach religii decydują rodzice (opiekunowie prawni). Po ukończeniu 14. roku życia dziecko może już samo podjąć decyzję dotyczącą uczestnictwa w lekcjach religii (w tym przypadku w Niemczech mówi się o „dojrzałości religijnej” (*Religionsmündigkeit*)). Wyjątek od tej zasady stanowi prawo Bawarii i Kraju Saary. W tych krajach związkowych uczeń dopiero po ukończeniu 18. roku życia może sam decydować o swoim uczestnictwie w lekcjach religii (*Zur Situation des Katholischen Religionsunterrichts...* 2002: 7).

Zróżnicowanie przedmiotów nauczania – przegląd wybranych ofert edukacyjnych dotyczących nauczania religii w niemieckich szkołach państwowych

W Ustawie Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec tylko religia jest wymieniana *explicite* jako przedmiot nauczania. Jednak nauka religii stanowi obecnie przedmiot publicznych debat w kontekście zmian społecznych i różnego rozumienia duchowości. Współcześnie wiara i praktyki religijne stają się indywidualnym wyborem każdego

człowieka. Obserwuje się również swoisty pluralizm aksjonormatywny czy pojawianie się nowych wspólnot wyznaniowych.

W Republice Federalnej Niemiec nauczanie religii przyjmuje dwie zasadnicze formy (Spielhaus, Štimac 2018: 42). Pierwszą stanowi nauka związana z określoną konfesją (np. katolicką lub ewangelicką). Ten profil został rozszerzony o nauczanie innych religii (np. alewickiej, buddyjskiej, prawosławnej czy islamskiej). Drugą formę stanowią przedmioty zastępcze proponowane przez szkoły jako przedmioty fakultatywne lub obligatoryjne. Poniższa część artykułu zostanie poświęcona przykładowym ofertom edukacyjnym dotyczącym tej drugiej formy nauczania religii.

Jak już wspomniano wyżej, w artykule 7 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec zapisano, że nauka religii w szkołach państwowych jest przedmiotem obowiązkowym (z wyjątkiem szkół niewyznaniowych), a jej nauczanie ma być prowadzone zgodnie z zasadami obowiązującymi w danych wspólnotach wyznaniowych (por. https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_7.html [dostęp: 1.06.2023]). Jednak w niektórych krajach związkowych w programach nauczania pojawiają się inne przedmioty niż religia (Spielhaus, Štimac 2018: 42). Przykładowo w Berlinie oferowane jest nauczanie religii (związane z konfesją) jako przedmiot nieobowiązkowy. Prowadzony jest on przy wsparciu finansowym Senatu Berlina przez same wspólnoty wyznaniowe. Oceny z tego przedmiotu nie mają wpływu na promocję do wyższej klasy. Od 2006 roku został wprowadzony przedmiot obowiązkowy: Etyka. Realizowany jest on w klasach VII–X (por. https://bildungsserver.berlin-brandenburg.de/fileadmin/bbb/unterricht/rahmenlehrplaene/Rahmenlehrplanprojekt/amtliche_Fassung/Teil_C_Ethik_2015_11_10_WEB.pdf [dostęp: 15.06.2023]). Przedmiot ten ma się koncentrować na relacjach człowieka do samego siebie, do innych ludzi i do środowiska oraz umożliwić uczniom poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czym jest dobre życie i jak należy je prowadzić.

Kolejnym przykładem rozwiązań dotyczących nauczania religii jest Wolne Hanzeatyckie Miasto Brema. W Bremie, na wzór Wolnego Hanzeatyckiego Miasta Hamburg (*Religion. Bildungsplan...* 2014: 4), nauczanie religii ma kształcić w różnych obszarach związanych z kwestiami religijnymi (także światopoglądowymi) (*Religion. Bildungsplan...* 2014: 5). W Bremie przedmiot ten, jako element

oferty edukacyjnej, nie jest dedykowany określone mu wyznaniu oraz w założeniu nie ma przysparzać wyznawców określonej konfesji.

Inne podejście do nauczania religii wprowadzono w kraju związkowym Brandenburgia. Poczynając od roku szkolnego 2008/2009, w klasach V–X wprowadzono nauczanie przedmiotu: Styl życia – etyka – religioznawstwo (por. <https://mbjs.brandenburg.de/bildung/weitere-themen/lebensgestaltung-ethik-religionskunde-1-e-r.html> [dostęp: 16.06.2023]). Jego celem jest przekaz wiedzy z zakresu etyki, religioznawstwa, jak również kształtowanie umiejętności prowadzenia życia zorientowanego na wartości. Ten przedmiot ma zachowywać neutralność światopoglądową i religijną. Nie stanowi on substytutu dla nauczania religii.

W tabeli 1 zostało przedstawione nazewnictwo przedmiotów dotyczących lekcji etyki (rozumianej jako ogólna nazwa dla grupy przedmiotów zastępczych), jakie funkcjonuje w poszczególnych krajach federalnych.

Tabela 1. Nazwy przedmiotów zastępczych funkcjonujące w ofertach edukacyjnych poszczególnych krajów związkowych

Kraj związkowy	Nazwa przedmiotu nauczania
Badenia-Wirtembergia	etyka
Bawaria	etyka
Berlin	etyka, filozofia (kształcenie ogólne na poziomie średnim)
Brandenburgia	styl życia – etyka – religioznawstwo
Brema	filozofia
Dolna Saksonia	wartości i normy
Hamburg	filozofia
Hesja	etyka
Kraj Saary	ogólna etyka
Meklemburgia-Pomorze Przednie	filozofia dla dzieci (klasy I–X), filozofia (szkoła średnia)
Nadrenia Północna-Westfalia	praktyczna filozofia/filozofia
Nadrenia-Palatynat	etyka
Saksonia	etyka
Saksonia-Anhalt	lekcja etyki
Szlezwik-Holsztyn	filozofia
Turyngia	etyka

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Zur Situation des Unterrichts in den Fächern Ethik...* 2020: 5–6.

Według Stałej Konferencji Ministrów Edukacji krajów związkowych Republiki Federalnej Niemiec nadrzędnym celem nauczania etyki w szkołach (rozumianej jako ogólna nazwa dla grupy przedmiotów zastępczych) jest kształtowanie etycznych kompetencji, które umożliwiłyby orientację w szybko zmieniającym się, również pod względem technologicznym, świecie (por. <https://www.kmk.org/themen/allgemeinbildende-schulen/unterrichtsfaecher/religion-ethik-philosophie.html> [dostęp: 20.06.2023]). Nauczanie etyki ma podnosić kwalifikacje uczniów w obszarze kształtowania/formułowania swoich poglądów i osądów oraz przygotować do podejmowania odpowiedzialnych działań. Nazewnictwo dotyczące nauczania etyki jest zróżnicowane (zob. tabela 1). W ofertach edukacyjnych krajów związkowych można zatem spotkać następujące przedmioty: Wartości i normy, Styl życia – etyka – religioznawstwo, Filozofia. We wszystkich krajach związkowych nauczanie etyki prowadzone jest na poziomie średnim (w niektórych krajach federalnych – na poziomie podstawowym). W większości krajów ma ono status przedmiotu zastępczego w stosunku do nauczania religii i jest traktowane jako przedmiot obowiązkowy lub jeden z obowiązkowych przedmiotów fakultatywnych.

W większości krajów związkowych uczestnictwo w lekcjach etyki (rozumianej jako ogólna nazwa dla grupy przedmiotów zastępczych) jest obowiązkowe dla uczniów, którzy nie należą do żadnej konfesji, nie są przypisani do uczenia się o religii związanej z określonym wyznaniem lub dla których nie jest przewidziane organizowanie nauczania religii (*Zur Situation des Unterrichts in den Fächern Ethik...* 2020: 8). Od roku szkolnego 2020/2021 nauczanie etyki prowadzone było od poziomu klasy VI, a od roku szkolnego 2021/2022 – od poziomu klasy V wszystkich szkół ogólnokształcących (*Zur Situation des Unterrichts in den Fächern Ethik...* 2020: 13).

Procentowy udział uczniów w lekcjach religii zaprezentowany jest w tabeli 2.

Tabela 2. Udział uczniów w lekcjach religii w roku szkolnym 2019/2020 i 2021/2022 (dane w %)

Forma nauczania religii	Rok szkolny 2019/2020	Rok szkolny 2021/2022
katolicka lekcja religii	28,3	27,2
ewangelicka lekcja religii	32,5	31,1

Forma nauczania religii	Rok szkolny 2019/2020	Rok szkolny 2021/2022
lekcje etyki	21,6	23,1
odsetek osób niebiorących udziału w żadnej z form nauczania	6,0	6,1
filozofia	5,1	5,5
zintegrowana nauka religii	4,0	4,4
pozostałe nauczanie religii	1,1	1,3
islamskie lekcje religii	0,6	0,6
wiedza o islamie	0,4	0,3
przedmioty zastępcze	0,4	0,4
żydowska lekcja religii	0,01	0,01
prawosławna lekcja religii	0,01	0,02

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Auswertung Religionsunterricht Schuljahr 2019/20 2021: 7; Auswertung Religionsunterricht Schuljahr 2021/22 2022: 7.*

Na podstawie danych zaprezentowanych w tabeli 2 można stwierdzić, że obserwuje się nieznaczny spadek zainteresowania uczestnictwem w lekcjach religii w roku szkolnym 2021/2022 w stosunku do roku szkolnego 2019/2020: katolickiej (o 1,1 punkt procentowy) i ewangelickiej (o 1,4 punkt procentowe). W przypadku lekcji etyki zauważa się wzrost odsetka uczniów, którzy w nich uczestniczą, o 1,5 punktu procentowego.

Zakończenie

Wydaje się, że nauczanie religii w niemieckich szkołach państwowych mierzy się obecnie z dwoma głównymi wyzwaniami. Po pierwsze, z sekularyzacją życia społecznego i zmniejszeniem się u młodych Niemców zainteresowania rozwojem własnej religijności/duchowości. Po drugie, z poszukiwaniem przez młodych ludzi odpowiedzi na ważkie dla nich pytania w innych niż chrześcijańskie religiach.

Aktualnie w Niemczech obserwuje się trend do odchodzenia od Kościoła, który osiągnął historycznie najwyższy poziom. W sumie w 2019 roku z Kościoła katolickiego oraz ewangelickiego wystąpiło 540000 osób. W roku 2021 liczba ta wynosiła już 600000. Przewiduje się, że do roku 2060 o połowę zmniejszy się liczba członków obu Kościołów. Zatem w roku 2060 oba Kościoły będą mieć około 22 mln

członków (obecnie Kościół katolicki i ewangelicki mają w sumie 44 mln członków) (*Die Zukunft der Kirchen...* 2022: 2). Taki spadek liczebności członków głównych niemieckich Kościołów może skutkować zanikiem chrześcijańskich tradycji i spadkiem znaczenia Kościoła jako instytucji społecznej, gdyż będzie on reprezentował stale zmniejszająca się liczbę osób. Zanik chrześcijańskich tradycji może być istotny w kontekście nauczania religii, gdyż – jako konsekwencja tego trendu – znacznie obniży się zainteresowanie uczniów (również niewspierane przez rodziców) udziałem w wyznaniowych lekcjach religii.

Procesowi sekularyzacji życia społecznego może towarzyszyć swoisty pluralizm religijny, który jest pokłosiem procesu indywidualizacji oraz napływu migrantów o różnych tradycjach religijnych. Z tego powodu Niemcy stały się krajem wielowyznaniowym z licznymi mniejszościami religijnymi (*Die Zukunft der Kirchen...* 2022: 2). Obecnie spośród mniejszości religijnych najliczniejszą grupę stanowią wyznawcy religii muzułmańskiej. Według danych Federalnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ojczyzny (*Bundesministeriums des Innern und für Heimat*) w Niemieckiej Republice Federalnej żyje szacunkowo od 5,3 do 5,6 mln muzułmanów (głównie alewici), co stanowi od 6,4% do 6,7% ludności zamieszkującej Niemcy (por. <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/heimat-integration/gesellschaftlicher-zusammenhalt/staat-und-religion/islam-in-deutschland/islam-in-deutschland-node.html> [dostęp: 23.06.2023]). Również obserwuje się rozwój alternatywnych wspólnot wyznaniowych. Przykładowo dużym zainteresowaniem cieszy się ezoteryka i alternatywne formy leczenia czy też medytacja lub joga (por. https://www.remid.de/info_zahlen/verschiedene/ [dostęp: 23.06.2023]).

Bibliografia

- Albert M., Hurrelmann K., Quenzel G., Kantar (2019). *17. Shell Jugendstudie. Eine Generation meldet sich zu Wort*, Weinheim: Beltz.
- Albert M., Hurrelmann K., Quenzel G., TNS Infratest Sozialforschung (2015). *17. Shell Jugendstudie. Jugend 2015. Eine pragmatische Generation im Aufbruch*, Hamburg: Deutsche Shell Holding GmbH.
- Auswertung Religionsunterricht Schuljahr 2019/20* (2021). Berlin: Sekretariat der Ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland.

- Auswertung Religionsunterricht Schuljahr 2021/22* (2022). Berlin: Sekretariat der Ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland.
- Die Zukunft der Kirchen – zwischen Bedeutungsverlust und Neuverortung in einer vielfältigen in einer vielfältigen Gesellschaft Ergebnisse des Religionsmonitors 2023 – eine Vorschau* (2022). Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Ostrowska B. (2006). *Aksjologiczne podstawy wychowania*, [w:] B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu*, t. 1, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 391–415.
- Religion. Bildungsplan. Grundschule – Oberschule – Gymnasium Jahrgangsstufen 1–13* (2014). Bremen: Senatorin für Bildung und Wissenschaft.
- Spielhaus R., Štimac Z. (2018). *Schulischer Religionsunterricht im Kontext religiöser und weltanschaulicher Pluralität*, „Aus Politik und Zeitgeschichte. Zeitschrift der Bundeszentrale für politische Bildung”, t. 68, nr 28–29, s. 41–46.
- Zur Situation des Katholischen Religionsunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland. Bericht der Kultusministerkonferenz vom 13.12.2002.* (2002). Berlin: Sekretariat der Ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland.
- Zur Situation des Unterrichts in den Fächern Ethik, Philosophie, Lebensgestaltung-Ethik-Religionskunde (LER), Werte und Normen in der Bundesrepublik Deutschland. Bericht der Kultusministerkonferenz vom 22.02.2008 i. d. F. vom 25.06.2020.* (2020). Berlin: Sekretariat der Ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland.
- Zusammenfassung. 17. Shell Jugendstudie. Jugend 2015* (2015). Hamburg: Deutsche Shell Holding GmbH.

Netografia

- https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_4.html [dostęp: 7.05.2023].
- https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_7.html [dostęp: 5.06.2023].
- https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_140.html [dostęp: 1.06.2023].
- <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/264229/umfrage/lebenseinstellung-bedeutung-von-religion-und-fester-glaubensueberzeugung/> [dostęp: 7.05.2023].
- https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/hlth_ds040/default/table?lang=de [dostęp: 7.05.2023].
- <https://www.bpb.de/kurz-knapp/zahlen-und-fakten/soziale-situation-in-deutschland/145148/religion/> [dostęp: 8.05.2023].
- <https://www.shell.de/ueber-uns/initiativen/shell-jugendstudie/ueber-die-shell-jugendstudie.html> [dostęp: 10.05.2023].
- <https://www.shell.de/ueber-uns/initiativen/shell-jugendstudie/alle-schaubilder-und-grafiken.html> [dostęp: 31.05.2023].

- <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/507536/umfrage/wertorientierungen-von-jugendlichen-in-deutschland/> [dostęp: 31.05.2023].
- <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/507464/umfrage/wertorientierungen-von-jugendlichen/> [dostęp: 25.05.2023].
- <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1073241/umfrage/wichtigkeit-des-glaubens-an-gott-bei-jugendlichen/> [dostęp: 26.05.2023].
- <https://www.katholisch.de/artikel/23265-christliche-jugendliche-in-deutschland-glauben-immer-weniger-an-gott> [dostęp 31.05.2023].
- <https://bass.schul-welt.de/5125.htm> [dostęp: 2.06.2023].
- https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_7.html [dostęp: 1.06.2023].
- https://bildungsserver.berlin-brandenburg.de/fileadmin/bbb/unterricht/rahmenlehrplaene/Rahmenlehrplanprojekt/amtliche_Fassung/Teil_C_Ethik_2015_11_10_WEB.pdf [dostęp: 15.06.2023].
- <https://mbjs.brandenburg.de/bildung/weitere-themen/lebensgestaltung-ethik-religionskunde-l-e-r.html> [dostęp: 15.06.2023].
- <https://www.kmk.org/themen/allgemeinbildende-schulen/unterrichtsfacher/religion-ethik-philosophie.html> [dostęp: 20.06.2023].
- https://www.remid.de/info_zahlen/verschiedene/ [dostęp: 23.06.2023].
- <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/heimat-integration/gesellschaftlicher-zusammenhalt/staat-und-religion/islam-in-deutschland/islam-in-deutschland-node.html> [dostęp: 23.06.2023].

ADRES DO KORESPONDENCJI:

Dr Aleksandra Sander
Uniwersytet Szczeciński
Instytut Pedagogiki
e-mail: aleksandra.sander@usz.edu.pl